

Ľudová kultúra, folkloristika a kumšt Dolnej zeme

VYNALIEZAVOSŤ, KREATIVITA, SCHOPNOSŤ OBJAVOVAŤ, ZVEDAVOSŤ. AJ TÚŽBA DAŤ O SEBE VEDIETĚ, PREJAVIŤ SA, A HOCI PRE DOLNOZEMCOV V TYPICKY PRIRODZENEJ POKORE, PREDSA SA PYŠNIETĚ AJ ÚSPECHOM. ATRIBÚTY, KTORÉ STÁROČIAMI PRERÁSTLI DO CNOSTÍ, DENNODENNEJ VÝBAVY SLOVÁKOV ŽIJÚCICH V PRIESTORE MAĎARSKA, RUMUNSKA, SRBSKA A ČASTI CHORVÁTSKA. POODCHÝLME DVERE DOMOV A DVOROV, ALE AJ ATELIÉROV ČI SCÉN, KEĎŽE VŠADE TAM OSLOVÍ TRADIČNÁ DOLNOZEMSKÁ ĽUDOVÁ KULTÚRA. JE ŽIVÁ, V ČASOPRIESTORE DOLNEJ ZEME SI VYTVÁRA VĎAKA AUTENTICITE POSTAVENIE JEDINEČNEJ SUBKULTÚRY AUTOCHTÓNNYCH SLOVÁKOV.

Etnografický dom v Padine oživuje tradície dolnozomcov.

Interiér národopisej izby v Hložanoch.

ETNODOMY – SVEDECTVO ARCHITEKTÚRY A KULTÚRY

Dolnozomci – najmä ich teritoriálne jadro, za ktoré možno označiť slovenské ostrovy sformované v békeško-čanádskej oblasti (Maďarsko), v aradsko-banátskej oblasti (Rumunsko) a v báčsko-banátsko-sriemskej oblasti (Vojvodina v Srbsku) si generáciami pestujú úctu k ich spôsobu života a ako celok sa vyznačujú viacerými spoločnými črtami. Predovšetkým ich charakterizuje, ako v publikácii Dolnozomskí Slováci píše národopisný bádateľ Ján Botík, výstižné označenie sedliacky svet. Jeho živými svedkami sa stali etnografické domy a izby na Dolnej zemi dokumentujúce dolnozomský kolorit: Sarvaš, Békešská Čaba, Slovenský Komlôš, Nadlak, Báčsky Petrovec, Hložany, Jánošík, Kulpín, Lalít, Padina...

Precíznosťou gazdovskej ruky usporiadaný dvor pred zastrešeným gangom či vyblýskaný pluh, šintáky, mlátačka alebo sečka v hospodárskej časti usadlosti vytvárajú zdanie, že čochvíľa vlietne do holubníka krdeľ, mača na priedomí zapradie a gazdiná položí na klát jarabú mládku, súcu na nedelnú polievku. Kolorit predstav zvyčajní interiér. Maľované skrine, truhlice, kasne, vyrezávané stoly. Dobové rodinné fotografie, maľované škatulky, s láskavou trepezlivosťou vyšívané kvetované obrusy na doma utkanom ľanovom plátne, predmety dennej potreby. Aj najnepatnejší šamlík, zrkadlo v jedlovom ráme, vyšívany

Zuzana Chalupová, kovačická „teta sveta“ a jej dielo insitnej maľby.

prusiak prehodený cez stoličku, kolovrat, člnok na krosnách, skriňa s dobovým odevom, v zošúverenej koži odolávajúca času dvom storočím švabachová Biblia či Tranoscius s lesklou mosadznou väzbou, čarovne udržiavaná pec, dlabané drevené korytá a korytka, starý porcelán, hrnce, kanvice, brdá a ďalšie kuchynské a hospodárske prínaležitosti, tu majú svoje tajuplné príbehy.

Viac ako 250-ročnú prítomnosť dolnozomských Slovákov potvrdzujú architektonické pamiatky ľudovej kultúry. V Báčskom Petrovci nájdete dom z roku 1799, ktorý je príkladom ľudovej kultúry tunajších Slovákov. Vystavaný bol podľa vtedajšej technológie „nabíjania“ hliny, keď časť domu je vkopaná do zeme, kým strechu pokrýva trstina. Najstarší dom v Báčskom Petrovci sa prezentuje ako ojedinelá turistická atrakcia. V ľudovej architektúre vo Vojvodine na domoch Slovákov dominuje modrá farba. Naopak, v kultúre Slovákov v Maďarsku či Rumunsku prevládala biela farba a odtiene svetlých tónov, belobu dodávali fasádam so starostlivosťou obnovované nátery z vápna.

INSITNÁ MALBA – PRIENIK DO SVETOVOSTI

Poetika všedného i sviatočného dňa, súzvuk dedinského človeka s prírodou, oddanosť práci, zemi, každodennej poživni. Ale aj zaujatost kratochvíľou, ponor do modlitieb, družnosti v človečenskom súžití. Diela insitných maliarov sú klenotom umeleckých prejavov Slovákov z Dolnej zeme.

Martin Jonáš (1924 – 1996) – fenomén kovačickej insity. Svojou umeleckou filozofiou a silou pestrej a priamej maliarskej imaginácie, vytvoril štýl jedinečný aj mimo insitného umenia. Hlavnými motívmi jeho obrazov sú ľudia – sedliaci s veľkými pracovnými rukami, krokom v práci s ťažkými nohami a malou groteskne znázorňovanou hlavou, pričom všetko v scénografii slovenských domčekov a polí. Je to svojrázne Jonášovo predstavenie podstaty života. Kronika mozoľnatej roľníckej práce vykreslená vlastnými životnými skúsenosťami samotného maliara.

Dom Martina Jonáša v Kovačici – slávnostne otvorený v máji 2014.

Dom je svojráznym dokumentom o živote umelca. Steny izby, v ktorej maloval, sú pokryté fotografiami, medailami a diplomami. Police bohaté odbornou literatúrou, fascikle s rozsiahlou korešpondenciou, časopisy a noviny z celého sveta s reportážami o umelcovi. Je tu aj zbierka Jonášových obrazov, historických dokumentov, kníh a starých periodík spätých s dejinami Slovákov vo Vojvodine. Pozoruhodná je zbierka Jonášových obrazov v Galérii insitného umenia v Kovačici, insita defiluje aj v súkromnej Galérii Babka.

Ďalší velikáni insitnej maľby: Zuzana Chalupová, Alžbeta Čížiková, Eva Husáriková, Ján Bačúr, Ján Husárik, Pavel Povolný Juhás, Ján Hriešik, Ana Kňazovic, Pavel Hajko, Anna Lenhartová, Ján Žolnaj, Martin Markov, Anna Kotvášová, Zuzana Vereská, Zuzana Holúbeková, Pavel Ľavroš, Ján Glózik, Pavel Cicka...

Zuzana Vereská a Eva Husáriková, Kovačica 2014.

Interiér izby Domu Martina Jonáša v Kovačici.

Folkloristika Slovákov v Iloku.

Tkáčka v nadlacom kroji.

FOLKLORISTIKA - SÚČASŤ ŽIVOTNÉHO ŠTÝLU

Cítiť ju, počuť a možno i nahmatať na celej Dolnej zemi. Nežije iba v speve, hudbe či tanci. Spočívajú a ožívajú v múdrostiach porekadiel, zvykosloví, bohatosti jazyka a vravy popretkávané pozoruhodnými prívlastkami, prirovnaniami, šacovaním, metaforami. Bohatosť ponúka vo vizuálno-estetickom, kultúrno-umeleckom, ako aj remeselnou-úžitkovom poslanstve a dianí.

Najpestrejšia je činnosť folklórnych súborov. Významne je v nich prítomný fenomén vytvárania nových choreografií, využívajúcich historický kolorit a originalitu piesní, zvykov, jazykového nárečia. Príkladné sú aj aktivity ženských spolkov a združení, odovzdávajúcich tradície ľudovej výšivky, prezentácia ktorej sa teší obľube na Dolnozomských jarmokoch, národných a národnostných dňoch Slovákov, každoročných Slovenských národných slávnostiach v Báčskom Petrovci.

K popredným súborom patria aj tie, ktoré sa objavujú v programe Krajanskej nedele v Detve: Tanečný súbor Tešedíka zo Sarvaša, Detský folklórny súbor Harmónia zo Slovenského Komlóša, Mládežnícky

folklórny súbor Komlôš, Folklórny súbor Šafárik z Nového Sadu, FS KUS Jánošík z Jánošíka, FS KUS Jednota Hložany, FS KUS Mladost z Aradača, FS KUS Zvolen z Kulpína, FS V šírom poli hruška z Kovačice, Folklórny súbor Ludovit Štúr z Iloka, FS Sálašan z Nadlaku, FS KUS Ivan Brník Slováč z Jelisavca, FS KUS Bratia Banas z Josipovca, FS KUS Fraňo Strapač z Markovca – Našicki...

V organizátorskej činnosti čnejú tradičné festivaly: v Rumunsku Cez Nadlak je..., v oblasti Bihoru Mládežnícky folklórny Čerpotok, v Chorvátsku etnické, medzinárodné a slovenské prehliadky folklóru: Keď sa ruža rozvíjala v Iloku, prehliadky v Lipovľanoch, Záhrebe, Rijeke, Večer polesňakov v Markovci, v Maďarsku sa o dušu tancuje a spieva na národných dňoch Slovákov, dňoch miest a pod. Vo Vojvodine patrí k vrcholom Stretnutie v pivnickom poli. Už 50 rokov zoskupuje v Pivnici mladých spevákov – sólistov slovenských ľudových autentických piesní a podnecuje ich, aby z vlastného prostredia (od roku 2000 sa na ňom zúčastňujú aj speváci z Rumunsku, Maďarska a Chorvátska) prinášali hudobné klenoty.

POCHOTNÍCKE DIVADLO – PASTVA ZMYSLU

Na Dolnej zemi znie v divadlách slovenská reč bezmála 150 rokov. Dosky boli späté s aktivitou slovenskej dramatickej klasiky, nie div, že doteraz je na nich horúco. Plnohodnotný divadelný život vojvodinských Slovákov sa začína rokom 1866, kedy divadelní ochotníci z Báčskeho Petrovca zahráli hru Augusta Kotzebueho Starý vozka Petra III.

Organizátor prvého divadelného predstavenia bol Jozef Viktor Rohoň (1845 – 1923), slovenský národovec, neskôr vedec svetového mena a profesor na Univerzite Karlovej v Prahe. Už v tomto prvom období, kedy sa hrali hlavne hry slovenských autorov, sa objavil aj prvý dramatik z tohto prostredia: Félix Kutlík (1843 – 1890), evanjelický kňaz, ktorého hru Stratený syn zahráli petrovskí ochotníci roku 1872. Na začiatku 20. stor. sa aj v ostatných prostrediach začína hrať slovenské divadlo: Bolovce 1900, Báčska Palanka 1902, Stará Pazova 1903, Kulpín 1904, Nový Sad, Kysáč 1905...

Slováci v Srbsku majú profesionálne Slovenské vojvodinské divadlo ako aj rad divadelných scén, ktorých činnosť už vyše štyridsať rokov prezentujú na prehliadke ochotníckych divadelných súborov Divadelný vavrín. Svoje prehliadky majú aj predstavenia stvárnené deťmi, každoročne sa konajú Dni detského divadla 3xĎ v Starej Pazove. S cieľom motivovať tvorbu autorov z Dolnej zeme v Pivnici vznikol festival DIDA (Divadelné inscenácie dolnozomských autorov), má za sebou úspešných 20 ročníkov.

Ochotníkom sa darilo aj v maďarskom a rumunskom priestranstve. V Nadlaku v roku 1904 vznikol z podnetu Ludovíta Boora Slovenský ľudový kruh, ktorý rozvíjal aj Ivan Bujna, a práve tu sa v roku 1905 zrodili počiatky divadelnej ochotníckej činnosti.

Krvný obeh divadelnej kultúry Slovákov v Maďarsku okysličuje od roku 1997 Slovenské divadlo Vertigo pôsobiace

pod vedením Daniely Onodieovej v Budapešti pri Celoštátnej slovenskej samospráve v Maďarsku, aktívne je aj divadlo Cervinus Teátrum v Sarvaši, ktoré je pokračovateľom jedného z vôbec najstarších ochotníckych divadiel na Dolnej zemi: v Sarvaši vďaka rodine Bolzaovcov už od roku 1897 existoval čulý divadelný život, keď do dreveného divadla letného divadelného krúžku sa v tom čase zmesť naraz až 700 divákov! V roku 1950 bola tradícia prerušená, aby ju v roku 1999 Sarvašania oživilí a od roku 2004, keď sa v krajine ujalo slovenské národnostné divadelníctvo, Cervinus Teátrum sa stalo svojou činnosťou jedinečným. Vďaka nemu maďarské Národné divadlo v Budapešti vo svojej 178-ročnej histórii prvýkrát privítalo v máji 2015 slovenské divadelné predstavenie jubilejného Divadla Cervinus Teátrum v Sarvaši s rodinným muzikálom Perinbaba, aby tak na javisku zaznela slovenská reč!